

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณบ้านยาง อำเภอลำทะลุ จังหวัดเลย
The Historical Development of Ban Yang's Ancient Community Tha Li District.
Loei Province

ธีระวัฒน์ แสนคำ

หลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

teerawattano@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนโบราณบ้านยาง ในเขตบ้านยาง ตำบลท่าลี่ อำเภอลำทะลุ จังหวัดเลย จากการศึกษาพบว่า บริเวณชุมชนบ้านยางซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุอุโมงค์เคยเป็นชุมชนโบราณที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 23-24 มีพัฒนาการของชุมชนเชื่อมโยงกับชุมชนโบราณเมืองแก่นท้าว เมืองสำคัญของอาณาจักรล้านช้าง ต่อมาชุมชนโบราณบ้านยางได้เผชิญกับภาวะสงครามในศึกเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2370 จนทำให้ชุมชนและศาสนสถานภายในเขตชุมชนถูกทิ้งร้าง เมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองเป็นปกติจึงมีผู้คนกลับมาตั้งถิ่นฐานและฟื้นฟูชุมชนใหม่อีกครั้งในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25

คำสำคัญ : ชุมชนโบราณ. ประวัติศาสตร์. ลุ่มน้ำคาน. อาณาจักรล้านช้าง

Abstract

This article aimed to study about historical development of Ban Yang's ancient community, Ban Yang, Tha Li sub-district, Tha Li district, Loei province. The study had found that Ban Yang area located at the site of U-Mong Pagoda It was also an ancient community which can be dated back around the 23rd - 24th Buddhist century. There was a development of the community which can be connected with an ancient community in Kaen Taow area, an important town of Lan Xang Kingdom. Ban Yang community once was attacked during the time of Siamese war with King Anuwong, the King of Lan Xang Kingdom. in 2370 BA. After the war, Ban Yang area was abandoned until its revival in the beginning of the 25th Buddhist century.

Keywords : Ancient community, History, Kan basin area, Lan Xang Kingdom.

ลักษณะทางกายภาพของชุมชนโบราณบ้านยาง

ลำน้ำคานเป็นลำน้ำสาขาหนึ่งของแม่น้ำเหือง มีต้นกำเนิดบริเวณเทือกเขาสูงในเขตตำบลน้ำพันและตำบลอาฮี อำเภอลำทะลุ จังหวัดเลย แล้วไหลลงมาทางทิศตะวันออก ก่อนที่จะไหลวกไปทางทิศเหนือผ่านเขตตำบลท่าลี่และตำบลหนองผือ อำเภอลำทะลุ จังหวัดเลย และไหลลงสู่แม่น้ำเหือง ที่บริเวณปากคาน ในเขตบ้านปากคาน ตำบลหนองผือ อำเภอลำทะลุ ลำน้ำคานในช่วงที่ไหลผ่านที่ราบมีความยาวประมาณ 30 กิโลเมตร

ที่ราบลุ่มลำนําคานเป็นที่ตั้งของตัวอำเภอท่าลี่และชุมชนหมู่บ้านต่างๆ กว่า 20 ชุมชน ลำนําคานจึงเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของชาวท่าลี่ และยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่สามารถเชื่อมต่อกับบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเหืองและแม่น้ำโขงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองแก่นท้าว ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ในลุ่มแม่น้ำเหืองที่มีความสำคัญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และตั้งอยู่ห่างจากปากคานไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในลุ่มน้ำเหืองประมาณ 7 กิโลเมตร ในบริเวณที่ราบลุ่มลำนําคานยังมีชุมชนโบราณขนาดเล็กหรือชุมชนโบราณระดับหมู่บ้านกระจายอยู่หลายแห่ง แต่ทว่าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโบราณเหล่านี้กลับยังไม่ได้รับการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังและเป็นระบบตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ ทั้งที่ชุมชนโบราณหลายแห่งมีความสำคัญและมีความน่าสนใจทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในลุ่มน้ำคานในอดีต

ชุมชนโบราณบ้านยางอยู่ในเขตบ้านยาง ตำบลท่าลี่ อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย เป็นชุมชนโบราณที่อยู่ด้านในสุดเมื่อพิจารณาจากสภาพที่ตั้งของชุมชนผ่านลักษณะภูมิประเทศของที่ราบลุ่มน้ำคาน เนื่องจากตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มหุบเขาดัดกับเชิงเขาที่ลำนําคานไหลลงสู่เขตที่ราบ และมีลำห้วยยางไหลมาบรรจบกับลำนําคาน ชุมชนโบราณบ้านยางเป็นชื่อที่ผู้เขียนใช้เรียกตามชุมชนที่ซ้อนทับในปัจจุบัน เนื่องจากไม่พบหลักฐานที่กล่าวถึงชื่อบ้านยางในเอกสารประวัติศาสตร์ แต่ในบริเวณชุมชนบ้านยางมีการพบร่องรอยโบราณสถานที่วัดพระธาตุอุโมงค์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบริเวณแห่งนี้เป็นที่ตั้งชุมชนโบราณมาก่อน

พระธาตุอุโมงค์เดิมปรากฏเป็นซากฐานเจดีย์รูปทรงสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐที่มีฐานเหลืออยู่เพียง 1 ชั้น ส่วนเรือนธาตุพังทลายลงมา ภายหลังได้รับการสร้างเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมครอบทับซากฐานเจดีย์องค์เดิมไว้เมื่อ พ.ศ. 2539-2540 ชาวบ้านให้ข้อมูลว่า ในระหว่างการสร้างเจดีย์ครอบได้มีการขุดพบพระพุทธรูปทองคำ และของมีค่าอยู่ใต้ฐานเจดีย์ด้วย (เล็ก มีมุข. สัมภาษณ์)

ภาพที่ 1 พระธาตุอุโมงค์ วัดพระธาตุอุโมงค์ โบราณสถานสำคัญในชุมชนโบราณบ้านยาง

ทางทิศตะวันออกของวัดพระธาตุอุโมงค์ติดกับลำน้ำคานมีการขุดพบเตาเผาโบราณอยู่ใต้พื้นดิน ผังนึ่งเตาก่อด้วยดินทรงกลม มีลักษณะคล้ายเตาตะกรับ มีช่องระบายความร้อน 5 ช่อง แต่ไม่พบเศษภาชนะดินเผาในบริเวณใกล้เคียง จึงไม่อาจสันนิษฐานได้ว่าเตาเผาโบราณนี้ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เผาสิ่งใด แต่การพบเตาเผาโบราณก็สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนโบราณบ้านยางอาจเป็นชุมชนสำคัญที่เป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมาใช้ได้เองในท้องถิ่น และอาจจะผลิตเพื่อส่งขายในท้องถิ่นใกล้เคียงด้วยก็เป็นได้

การกำเนิดขึ้นของชุมชนโบราณบ้านยาง

หากพิจารณาจากบริบททางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเหืองและที่ราบลุ่มน้ำคานก็จะพบว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ถือเป็นช่วงที่การค้าของป่าภายในภาคพื้นทวีปได้เฟื่องฟูเป็นอย่างมาก อาณาจักรล้านช้างเป็นอีกดินแดนหนึ่งที่มีทรัพยากรของป่าเป็นจำนวนมากและถูกนำมาเป็นสินค้าให้กับพ่อค้าชาวตะวันตกและชาวตะวันออกผ่านทางกรุงศรีอยุธยา (โยชียูกิ มาซูฮารุ. 2546) สินค้าที่ชาวต่างชาติต้องการส่วนใหญ่เป็นของป่าและแร่ธาตุซึ่งมีมากในเขตอาณาจักรล้านช้าง

ของป่าในที่นี้หมายถึงสัตว์และพืชที่มีอยู่ในป่าหรือผลผลิตที่ได้จากสิ่งเหล่านั้น ซึ่งมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่ไม่รวมต้นไม้ในสถานะที่เป็นวัสดุก่อสร้าง ของป่าที่เป็นสินค้าสำคัญของล้านช้าง ได้แก่ กายาน ครั่ง นอแรด งาช้าง หนังกวาง ชะมดเชียง ส่วนแร่ธาตุ ประกอบไปด้วย ทองคำ เงิน เหล็ก ตะกั่วและดีบุก ซึ่งได้จากการขุดเหมืองและร่อนแร่ตามริมฝั่งแม่น้ำในเขตอาณาจักรล้านช้าง (วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. 2550: 27-40) สินค้าทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนแต่ถือว่าเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของอาณาจักรล้านช้าง

ในลุ่มแม่น้ำเหืองและลุ่มน้ำสาขาเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ทางราชสำนัก ล้านช้างพยายามเข้ามาหาทรัพยากร เพราะในลุ่มแม่น้ำเหืองและลุ่มน้ำสาขาเป็นที่ราบหุบเขาที่เป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีการขยายตัวของชุมชนโบราณในลุ่มแม่น้ำเหืองจากตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแก่นท้าวไปยังลุ่มน้ำหมัน ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำเหือง (ธีระวัฒน์ แสนคำ. 2560: 98-100)

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าอาณาจักรล้านช้างได้ขยายอำนาจเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเหืองและแม่น้ำหมันทางทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองแก่นท้าวมากขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 ซึ่งทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนระดับหมู่บ้านมาตามที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันชุมชนโบราณในลุ่มน้ำคานก็น่าจะมีการเริ่มก่อร่างสร้างเรือนขึ้นในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงนี้ด้วย แต่อาจจะเกิดการขยายตัวขึ้นช้ากว่าในลุ่มน้ำหมัน เพราะหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบในลุ่มน้ำคานมีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 23 ผู้เขียนจึงสันนิษฐานว่าชุมชนโบราณในลุ่มน้ำคานน่าจะเริ่มเป็นชุมชนขึ้นชัดเจนในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 จนถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 น่าจะเป็นช่วงเวลาชุมชนโบราณในลุ่มน้ำคานมีการขยายตัวและรุ่งเรืองมากที่สุด เพราะมีการพบหลักฐานทางโบราณคดีและศิลปกรรมภายในเขตชุมชนโบราณในลุ่มน้ำคานส่วนใหญ่สามารถกำหนดอายุได้ในช่วงเวลาดังกล่าว

ภาพที่ 2 พระพุทธรูปสำริด ศิลปะล้านช้าง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 23-24 ซึ่งพบในชุมชนโบราณในที่ราบลุ่มน้ำคาน

สาเหตุที่ชุมชนโบราณบ้านยางถูกทิ้งร้าง

ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ในอาณาจักรล้านช้างได้เกิดความวุ่นวายทางการเมืองขึ้น เนื่องจากราชสำนักกรุงธนบุรีที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและเป็นศูนย์กลางการปกครองแห่งใหม่แทนกรุงศรีอยุธยา ได้ยกกองทัพขึ้นมาโจมตีเมืองเวียงจันทน์ซึ่งเป็นที่ตั้งของราชสำนักล้านช้าง โดยมีเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก¹ เป็นแม่ทัพ ทำสงครามเข้ายึดราชสำนักเมืองเวียงจันทน์ได้ ทูลเชิญพระเจ้าสิริบุญสารพร้อมด้วยพระราชวงศ์ส่วนหนึ่งลงไปยังกรุงธนบุรีในปี พ.ศ.2322 แล้วตั้งพระยาสุโขฯ ขุนนางเมืองเวียงจันทน์เป็นผู้รักษาเมือง (เดิม วิภาคย์พจนกิจ. 2540: 102) และคงมีผู้คนส่วนหนึ่งที่หลบหนีภัยสงครามเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในที่ราบลุ่มน้ำคานเพิ่มเติมด้วย

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2369-2371 เจ้าอนุวงศ์เป็นกษัตริย์ของราชอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ในฐานะประเทศราชของกรุงเทพมหานคร ครองราชย์ตั้งแต่ปี พ.ศ.2346-2370 เป็นพระโอรสของเจ้าสิริบุญสาร เดิมถูกเชิญมาขบถในฐานพระโอรสของเจ้าประเทศราชที่กรุงธนบุรี ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้โปรดฯ ให้เจ้าอนุวงศ์ซึ่งเป็นพระโอรสของเจ้าสิริบุญสารกลับไปเวียงจันทน์ ภายหลังจากเจ้าอินทวงศ์สิ้นพระชนม์ เจ้าอนุวงศ์จึงได้รับโปรดเกล้าเป็นกษัตริย์กรุงเวียงจันทน์ต่อจากพระเชษฐาในปี พ.ศ.2347 เจ้าอนุวงศ์ได้ปฏิบัติราชการบ้านเมืองมีความดีความชอบมาแต่ครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้รับความไว้วางพระราช-หฤทัยเป็นอันมาก เมื่อมีข้อราชการขึ้นกราบบังคมทูลฯ ก็ทรงเห็นชอบตามนั้น (สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. 2545: 246-249)

แต่เมื่อภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2367 ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักทั้งสองก็ไม่ค่อยมีความราบรื่นเท่าใดนักด้วยสาเหตุหลายประการ โดยเฉพาะการสัทเลกของผู้แทนราชสำนักสยามในหัวเมืองอีสาน (อวัช ปุณโณทก. 2526: 80-81) จนกระทั่งในปี พ.ศ.2369 เจ้าอนุวงศ์ได้นำกองทัพ

¹ ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ลาวเข้ามากวาดต้อนชาวลาวทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงและหมายจะยกลงไปตีกรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดสงครามระหว่างล้านช้างกับสยามขึ้น

กองทัพเวียงจันทน์นำโดยเจ้าอนุวงศ์ได้นำไพร่พลจากเมืองต่างๆ ในปกครองยกลงไปจนถึงเมืองนครราชสีมา ยึดเมืองนครราชสีมาได้ ต่อมาเมื่อทราบข่าวว่ากองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นมาจึงถอยทัพกลับมาตั้งรับศึกอยู่ที่เมืองหนองบัวลำภู ส่วนเจ้าอนุวงศ์ไปตั้งค่ายคอยดูสถานการณ์ศึกที่ช่องข้าวสาร² ในขณะเดียวกันก็มีทหารส่วนหนึ่งราว 200 คน ยกจากเมืองเวียงจันทน์เข้ามาทางเมืองแก่นท้าวและเมืองด่านซ้าย เพื่อจะยกทัพลงไปทางเมืองหล่มสักและเมืองเพชรบูรณ์เพื่อสมทบกับกองทัพของเจ้าราชวงศ์ (เหง้า) ที่เมืองสระบุรี (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. 2530: 33-34)

การที่กองทัพจากเวียงจันทน์ยกผ่านมาทางลุ่มน้ำเหืองไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นบ้างกับเมืองแก่นท้าวและชุมชนโบราณใกล้เคียง แต่หลังจากที่กองทัพเวียงจันทน์เปลี้ยพล้ำจึงต้องถอยมาตั้งทัพรับศึกที่เมืองหล่มสัก ก็พยายามส่งให้ขุนนางและทหารจากเวียงจันทน์และจากเมืองน่านซึ่งถูกเจ้าอนุวงศ์ส่งสาส์นขอความร่วมมือก่อการร่งกวาดต้อนไพร่พลชาวเมืองในเขตนี้ เช่น เมืองนครไทย เมืองด่านซ้าย เมืองแก่นท้าว เมืองท่าและเมืองน้ำปาด เป็นต้น เพื่อนำข้ามแม่น้ำโขงลงไปยังเมืองเวียงจันทน์และเมืองน่าน ซึ่งชุมชนที่ถูกกวาดต้อนก็รวมถึงบริเวณชุมชนโบราณในลุ่มน้ำคานด้วย แต่ท้ายที่สุดเจ้าราชวงศ์ก็ส่งเผาเมืองหล่มสักและกวาดต้อนชาวเมืองลงมายังเมืองเลย ก่อนที่จะถูกกองทัพกรุงเทพฯ ติดตามมาทัน จนเจ้าราชวงศ์ต้องหนีไปรวมอยู่กับเจ้าอนุวงศ์ที่ช่องข้าวสาร (ธีระวัฒน์ แสนคำ. 2556: 113-126)

ในเอกสารจดหมายเหตุ “ราชการทัพเมืองเวียงจันทน์ ฉบับ 11” ซึ่งเป็นเอกสารราชการของแม่ทัพนายกองที่ส่งไปทูลเกล้าฯ ถวายรายงานพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.2370 ได้มีข้อความรายงานได้กล่าวถึงขุนนางเมืองน่านได้ลงมากวาดต้อนผู้คนบริเวณลุ่มน้ำคานเพื่อช่วยกองทัพเวียงจันทน์ ดังปรากฏข้อความในจดหมายเหตุว่า

“...อนึ่ง แสนจิตมะโน เมื่อนำรถมาถวายเอาครัวเมืองน้ำปาดไป พญาชติยะนอกราชการราชวง ท้าวเชียงคัว ท้าวเชียงเกษ แสนโกฏิ แสนละคร ทาวศรีจัก เพียว ครัวชายหญิง ไหญ่น้อย 332 คน ช้าง 15 ช้าง ครั้งหนึ่งกับครัวไพร่บ้านพลเมืองอีกครั้งหนึ่ง ชายหญิง ไหญ่น้อย 352 คน ช้าง 20 ช้าง แล้วเรียกเอาเงินถ่ายโทษตัวชายเด็ก หญิงเด็กคล 2 บาท ชายสกรร หญิงสกรรเสมอคล 1 ตำลึง แลครัวซึ่งข้าพเจ้ามีหนังสือคุมไว้เมืองแก่นท้าว บ้านอาฮี ทา รีย. ปากมัน แขวงเมืองหล่มสัก. ด่านซ้ายบ้าง ชายหญิงไหญ่น้อย 700 เสด แสนจิตมะโน นายน้อย กวาชเอาไปถึงบ้านเมืองท่าลีแรงไล่ลงไปบ้านบ่อแดน ข้าพเจ้าให้หลวงมหาดไทเมืองพิไช ให้แสนไชยวงเมืองตาก ไปต่อว่า ก็ทำให้ครัวมาไม่ นายน้อยกับบ่าวแสนจิตมะโน เอาช้างของครัวไป 80 ช้าง กับปืน 58 บอก เรียกเอาเงินถ่ายโทษตัวชายเด็กหญิงเด็ก คล 2 บาท ชายสกรร หญิงสกรร เสมอคล 1 ตำลึง แต่ครัวเมืองน้ำปาด เมืองท่า เมืองแก่นท้าว แลแขวง

² ช่องข้าวสารเป็นช่องเขาอยู่บริเวณรอยต่อระหว่างอำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู กับอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

เมืองทั้งปวง ข้าพเจ้าสู้รบรู้ว่า เมืองน่านกวาษาเอาไปแต่ก่อนเปนอันมาก หลวงมหาดไทเมืองพิไชยจึงภาต้วราชวงเมืองน่านมาหาข้าพเจ้าฯ จึงว่า ราชวงษครั้งนี้ก็มีความชอบอยู่แล้ว ซึ่งจะเอาครัวไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวไปนั้นหาเห็นชอบไม่ ให้คืนครัวมาอยู่บ้านเรือนยังเก่านั้น และมีความชอบ ราชวงจึงคืนครัวให้บ้าง

อนึ่ง ขนานอุตมะ ท้าวบังวัน ท้าวผาแสน ท้าวหลวงเมืองแพร่ เมืองลคร แสนปัญญาเมืองเถินกวาษาเอาครัวบ้านขะมิน บ้านภูประสาช บ้านเมียง บ้านท่าลี่ บ้านนาเปือก ชายหญิงไพร่น้อย 600 เสท กับช้าง 50 ช้าง ซึ่งข้าพเจ้ามีหนังสือคุมไว้แล้ว เร่งไล่เอาครัวไปไว้เมืองท่า...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. 2530: 107-108)

เอกสารจดหมายเหตุ “ราชการทัพเมืองเวียงจันทน์ ฉบับ 11” ถือเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ปรากฏชื่อชุมชนในกลุ่มน้ำคานที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่ผู้เขียนค้นพบในขณะค้นคว้าศึกษาและเรียบเรียงครั้งนี้ จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณที่อยู่ในกลุ่มน้ำคานตามในเอกสารจดหมายเหตุกล่าวถึงชื่อบ้านขะมิน บ้านภูประสาช บ้านเมียง บ้านท่าลี่และบ้านนาเปือก ซึ่งทั้งหมดน่าจะเป็นชุมชนที่อยู่ในกลุ่มน้ำคาน

มีความเป็นไปได้ว่าชุมชนโบราณบ้านยางอาจจะเป็นชุมชนเดียวกันกับชุมชนโบราณ “บ้านนาเปือก” ที่ปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุ เนื่องจากว่ารายชื่อชุมชนที่ปรากฏในจดหมายเหตุน่าจะมีการเรียงรายชื่อชุมชนตามลุ่มน้ำคานไล่เรียงมาจากปากคานขึ้นมา ซึ่งชุมชนโบราณบ้านเมียงในปัจจุบันคือชุมชนบ้านเมียง ตำบลหนองผือ อำเภอท่าลี่ ส่วนชุมชนโบราณบ้านท่าลี่ ก็คือชุมชนบ้านท่าลี่ ตำบลท่าลี่ อำเภอท่าลี่ ซึ่งหากเรียงลำดับที่ตั้งชุมชนจากปากคานขึ้นมาชุมชนบ้านเมียงจะอยู่ก่อนชุมชนบ้านท่าลี่ และหากพิจารณาจากร่องรอยชุมชนโบราณที่ปรากฏในที่ราบลุ่มน้ำคานก็จะพบว่า ถัดจากชุมชนโบราณบ้านท่าลี่ขึ้นมาตามลำน้ำคานก็จะมีร่องรอยชุมชนโบราณอยู่ที่บ้านยางเพียงแห่งเดียวเท่านั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่า ชุมชนโบราณบ้านยางอาจจะเป็นชุมชนเดียวกันกับชุมชนโบราณ “บ้านนาเปือก” ก็เป็นไปได้

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณในกลุ่มน้ำคานล้วนแต่ได้รับผลกระทบจากสงครามในปี พ.ศ. 2370 โดยถูกกวาดต้อนออกจากชุมชนเดิมไปยังเมืองน่าน แต่ทว่ากองทัพเมืองน่านถูกกองทัพกรุงเทพฯ ติดตามมาทันผู้คนในละแวกนี้จึงยังไม่ถูกกวาดต้อนไปจนถึงเมืองน่าน ผู้เขียนสันนิษฐานว่ามีความเป็นไปได้ว่ามีผู้คนอีกส่วนหนึ่งได้หนีการถูกกวาดต้อนขึ้นไปอยู่ตามภูเขาและพื้นที่ป่าลึก

นอกจากนี้ ยังมีความเป็นไปได้ว่าการกวาดต้อนผู้คนในครั้งนี้น่าจะมีการเผาทำลายบ้านเรือนและยังฉางด้วยเพื่อเป็นการมิให้ข้าศึกได้ใช้เป็นที่ตั้งมั่น ดังเช่นที่เจ้าราชวงษเมืองเวียงจันทน์สั่งให้จุดไฟเผาค่าย เผาขี้ข้าว เผาเรือนในเขตเมืองเลยในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. 2530: 28) จนทำให้ชุมชนโบราณในกลุ่มน้ำคานและใกล้เคียงในลุ่มน้ำเหือง ถูกทิ้งร้างไปในชั่วระยะเวลาสั้นๆ เพราะปรากฏร่องรอยชุมชนขนาดเล็กที่ถูกทิ้งร้างจนเหลือเพียงร่องรอยเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ ที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 23-24 กระจายอยู่หลายแห่งริมฝั่งแม่น้ำเหือง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนอกจากจะมีการกวาดต้อนผู้คนไปแล้วยังมีการเผาทำลายบ้านเรือนและยังฉาง

แต่อย่างไรก็ดี เมื่อกองทัพกรุงเทพฯ สามารถติดตามการกวาดต้อนผู้คนในลุ่มแม่น้ำเหืองและลุ่มน้ำคานโดยกองทัพเมืองน่านได้แล้ว ก็ได้มีการติดตามและเกลี้ยกล่อมผู้คนให้กลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณภูมิลาเนาเดิม

ของตน บางชุมชนก็คงมีผู้คนกลับมาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเดิมและมีการใช้ชื่อหมู่บ้านเก่าเรื่อยมา อย่างเช่น บ้านอาฮี บ้านเมียง และบ้านท่าลี่ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันก็น่าจะมีอีกหลายชุมชนที่ถูกทิ้งร้างไปหรือเปลี่ยนชื่อใหม่

ผู้เขียนสันนิษฐานว่าหลังจากบ้านเมืองกลับเข้าสู่สถานการณ์ปกติน่าจะมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำคานเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตลุ่มน้ำคานที่อยู่ใกล้กับตัวเมืองแก่นท้าว บ้านท่าลี่ซึ่งตั้งอยู่กลางที่ราบที่มีความกว้างขวางได้กลายเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมมากที่สุดในลุ่มน้ำคาน ดังจะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ.2432 ราชสำนักกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พยายามปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นโดยมีการตั้งมณฑลลาวพวนขึ้น และมีการตั้งอำเภอขึ้นอยู่ในสังกัดเมืองเลยจำนวน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอกุดป่อง (อำเภอเมืองเลย) อำเภอท่าลี่และอำเภอนากอก (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. 2544: 71)

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านยางในปัจจุบัน

ชุมชนบ้านยางไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีผู้คนกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอีกครั้งเมื่อใด แต่มีเรื่องเล่ามุขปาฐะในชุมชนเล่าสืบต่อกันมาว่า ก่อนที่จะมีการตั้งบ้านยางขึ้น บรรพบุรุษได้มาตั้งบ้านอยู่บนที่เนินทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านยางในปัจจุบัน ในบริเวณที่เรียกว่า “ดอนโสกเสื่อ” (วิชัย คำปล้อง, สัมภาษณ์) ต่อมาจึงย้ายลงมาตั้งบ้านเรือนที่ริมฝั่งน้ำคานทางใต้ของพระธาตุอุโมงค์หากกำหนดทิศทางการไหลของลำน้ำคานลงมาประมาณ 400 เมตร และมีการสร้างวัดอุโมงค์มิ่งคลาราม ขึ้นมาเป็นวัดประจำชุมชนแทน ศาสนสถานเก่าที่บริเวณพระธาตุอุโมงค์ซึ่งในขณะนั้นเป็นป่ารก และเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไม่มีใครกล้าเข้าไป (เกษม สุทธิ, สัมภาษณ์)

กลุ่มคนในช่วงแรกๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านยางไม่ปรากฏข้อมูลว่ามีการอพยพมาจากไหน หรืออาจจะเป็นกลุ่มคนกลุ่มเดิมที่เคยตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้ เมื่อภาวะบ้านเมืองสงบก็อพยพกลับเข้ามา แต่มีหลักฐานคำบอกเล่าของคนในชุมชนว่า มีกลุ่มชาวเวียงจันทน์จำนวน 7 ครอบครัว นำโดยท้าวโยและหมื่นฤทธิ์ มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านเมืองหมอริมฝั่งแม่น้ำเหือง ปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองแก่นท้าว แขวงไชยบุรี ประเทศลาว ต่อมาได้มาสำรวจตามลุ่มน้ำคานและพบว่าบริเวณบ้านยางเป็นที่ราบลุ่ม เคยเป็นหมู่บ้านเก่า มีร่องรอยของวัดวาอาราม จึงนำพาทั้ง 7 ครอบครัวมาตั้งบ้านเรือน ซึ่งท้าวโยและหมื่นฤทธิ์ถือเป็นต้นตระกูล “คนตรง” ในปัจจุบัน (เกษม สุทธิ, สัมภาษณ์)

ต่อมา ได้มีผู้คนอีกกลุ่มหนีโรคห่าหรือหิวอดโรครมาจากบริเวณที่ชาวบ้านเรียกว่า “บ้านเก่าห้วยหก” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขาภูผาแห่งม (ภูผางาม) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของชุมชนบ้านยาง อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณบ้านยางร่วมกับชุมชนเดิม เมื่อประมาณ 60-80 ปีมาแล้ว และเป็นต้นตระกูล “ยศสุธรรม” ในปัจจุบัน (เกษม สุทธิ, สัมภาษณ์) การมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นก็ทำให้ชุมชนบ้านยางขยายตัว มีการตั้งบ้านเรือนอยู่สองฝั่งลำน้ำคาน ภายหลังชุมชนทางฝั่งขวาของลำน้ำคานจึงถูกแยกการปกครองเป็นหมู่บ้านใหม่ ชื่อว่า “บ้านกกก้านเหลือง”

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเล่าถึงที่มาของชื่อชุมชนบ้านยางในปัจจุบันว่า มาจากชื่อของ “เผ่ายาง” ซึ่งเป็นผู้มาก่อนตั้งหมู่บ้าน เผ่ายางในคำบอกเล่าของชาวบ้านแสดงให้เห็นว่าเป็นคนต่างถิ่นต่างภาษา คุณคนละภาษากับคนพื้นถิ่น

ชาวบ้านเรียกว่า “คนยาง 8 คอก” นิยมแต่งกายด้วยผ้าสีขาวย จึงมีการเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านยาง” เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (ทอง ไชยเลิศ. สัมภาษณ์; วิชัย คำปล้อง. สัมภาษณ์)

จากข้อมูลคำบอกเล่ามุขปาฐะของชาวบ้าน สะท้อนให้เห็นว่าในอดีตพื้นที่บ้านยางน่าจะเคยมีชาวกะเหรี่ยง ซึ่งมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ยาง” ซึ่งนิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีขาวเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ ด้วยความเป็นคนต่างภาษาจึงอาจทำให้คนในกลุ่มน้ำคานเรียกชุมชนที่มีชาวยางเข้ามาอาศัยนี้ว่า “บ้านยาง” แม้ว่าปัจจุบันไม่มีชาวยางอาศัยอยู่ก็ยังคงเรียกชื่อบ้านยางตามเดิมแต่อย่างไรก็ดี ที่มาของชื่อชุมชนบ้านยางอาจมีความสัมพันธ์กับชื่อของ “ลำห้วยยาง” ซึ่งเป็นลำห้วยที่ไหลมาบรรจบกับลำน้ำคานทางทิศใต้ของบ้านยางก็เป็นได้ ซึ่งในประเด็นที่มาของชื่อหมู่บ้านยางและเรื่องเล่าเกี่ยวกับชาวยางยังต้องได้รับการสืบค้นให้ละเอียดลุ่มลึกต่อไป

บทส่งท้าย

หากจะกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนโบราณบ้านยางแล้ว ก็พบว่าชุมชนโบราณแห่งนี้เริ่มมีหลักฐานประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 23 มีพัฒนาการของชุมชนเชื่อมโยงกับชุมชนโบราณเมืองแก่นท้าวซึ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ในกลุ่มแม่น้ำโขงเช่นเดียวกับชุมชนโบราณอื่นๆ ในกลุ่มน้ำคาน ต่อมาชุมชนโบราณบ้านยางได้เผชิญกับภาวะสงครามในศึกเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ.2370 จนทำให้ชุมชน บ้านเรือนและศาสนสถานภายในเขตชุมชนถูกทิ้งร้างเมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองเป็นปกติจึงมีผู้คนกลับมาตั้งถิ่นฐานและฟื้นฟูชุมชนใหม่อีกครั้งในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 และมีการเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านยาง”

จากที่ผู้เขียนกล่าวมาข้างต้นก็จะเห็นได้ว่า ในบริเวณลุ่มน้ำคานได้มีการพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปกรรมที่น่าสนใจมากมาย ทั้งเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณบ้านยาง ตลอดจนชุมชนโบราณใกล้เคียงซึ่งควรแก่การศึกษาและถ่ายทอด เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ และประยุกต์ใช้ข้อมูลเพื่อสร้างสรรค์ท้องถิ่นควบคู่กับความพยายามในการพัฒนาการท่องเที่ยววัฒนธรรมและเชิงเกษตรของชุมชน ซึ่งกำลังก่อตัวขึ้นหลังการสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาวข้ามแม่น้ำโขงที่บ้านนากระเซิง ตำบลอาฮี อำเภอท่าลี่ และการสนับสนุนของหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน อันจะสามารถนำมาใช้เป็นฐานข้อมูลเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นให้ยั่งยืนต่อไป

References

- เกษม สุทธิ. (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (30 กันยายน 2560).
คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2544). **วัฒนธรรม พัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดเลย**. กรุงเทพมหานคร: ศุภกาลาดพร้าว.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. (2530). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชา พาณิชย์.
เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2540). **ประวัติศาสตร์ลาว**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- ทอง ไชยเลิศ. (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (30 กันยายน 2560).
- ธวัช ปุณโณทก. (2526). **พื้นเวียง: การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2556). **เมืองเพชรบูรณ์และเมืองหล่มสักกับศึกเจ้าอนุวงศ์**. เพชรบูรณ์: ไทยมีเดียเพชรบูรณ์.
- ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2560). “ชุมชนโบราณบ้านอาฮี: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนโบราณในลุ่มน้ำเหือง”. ใน **พื้นที่โขง ซี มูล**. ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน.
- โยชียูกิ มาซุฮารุ. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เล็ก มีมุข. (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (30 กันยายน 2560).
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. (2550). **หนังสือวางไม้ฟาง ช้าง ของป่า: การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ 22-23**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- วิชัย คำปล้อง. (ผู้ให้สัมภาษณ์). ธีระวัฒน์ แสนคำ (ผู้สัมภาษณ์). (30 กันยายน 2560).
- สุรศักดิ์ ศรีสำออง. (2545). **ลำดับกษัตริย์ลาว**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.